

А. А. Саакян.
Столицата Мцурн и историографа Мараб Мцурнийски

превод от арменски език: Еожени Сакъз

(А. А. Саакян. Столица Мцурн и историограф Мараб Мцурнийски. НАН РА (Национална Академия Наук Республики Армения) Доклады No 2, 2011: <http://elib.sci.am/index.php?ln=2&cont=1&cnt=1&Exp=1&nm=112>
адрес на статията на арменски ез.: http://elib.sci.am/2011_2/12_2_2011.pdf)

Мцурн е една от столиците на Велика Армения, и се намира в област Тарон (сега – във вилает Муш на Турция, арменското население е окончателно избито и прогонено оттам по време на арменския геноцид – 1915-16 г.). От втората половина на I в. до края на II в., когато Вахарш I основава новата столица Вахаршапат, тя е била първата резиденция на арменските Аршакиди. Старата столица Арташат, в I в., е била разрушена (от римляните на Гней Домиций Корбулон), и от съображения за сигурност, свързаните с Партия Аршакиди са принудени да изберат друг престолен град, възможно по-близо до техните владения – на южната граница на Хайк (Армения). Името Мцурн (Мсур) е от академски произход и означава граничен, отвъд границата (/1/, стр. 157), т.е. от гледна точка на южния народ – извън границите на Междуречието, в дадения случай – в Армения. В последствие, когато на арменския трон се утвърждават Аршакидите, съобразно арменските политически интереси, връщат столицата в Араратската долина – градовете Вахаршапат, Арташат, Двин, отново Вахаршапат и т.н.

За съжаление Мцурн несправедливо е пренебрегван в изворите, смятайки го само за престолен град на Санатрук, или за един от неговите престолни градове (виж /2/, т. 7, стр.638 (Мцурн); т. 10, стр.176 (Санатрук). Й. Маркварт и Х. Манандян приписват построяването на града на Аршакидите, а П. Ананян и Г. Абгарян смятат Мцурн за столица. Въпреки това трябва да се изложат всички становища и на ново да се осветят данните на Павтос Бюзанд (Фавст Бюзанд, или Византиец), Мовсес Хоренаци и Себеос.

Само Бюзанд знае, че Мцурк се различава от Мцбин, и уж е построен от цар Санатрук на мястото където се сливат река Ефрат (Арацани) и нейния ляв приток (Меграгет) (Павтос Бюзанд, IV, гл. 14). Както са забелязали Х. Манандян и П. Ананян, вероятно градът е изоставен и обезлюден в IV - V в., в следствие на опустошителния поход на перс. шах Шапур през 363 г. Мовсес Хоренаци и Себеос не знаят за този град и бъркат името му с Мцбин. Това, което е известно за Мцурк, М. Хоренаци го приписва на Мцбин (Нисибия, Нусайбин, Нисибин, днес се намира в Турция на границата със Сирия във вилает Мардин. В първите векове от н.е., Нусайбин е бил голям епископски център на сирийската църква). Тоест, според М. Хоренаци, първата столица при Аршакидите вместо Мцурк е била Мцбин, земетресението в Мцурк е станало в град Мцбин, и е възстановен от Санатрук (М.Х., II, гл. 36), а не е основан от него, както пише Бюзанд. Града отдавна е съществувал и е провъзгласен за столица от първия аршакидски цар Трдат. Хоренаци е посочил два чужди града за столица на Армения: първо Мцбин – по времето на Вахаршак, после Едеса – при Абгар, след което забелязваме, че при Санатрук столицата е в Армения. Но без да назовава името и, защото Хоренаци пише: „След смъртта на Абгар, Армения се раздели на две части: защото неговия син Ананун е коронован да царува в Едеса, а сестриния му син – Санатрук – в Армения“ (Мовсес Хоренаци, II, 34). От последвалото писание е видно, че столицата остава предишната – Армавир (Мовсес Хоренаци, II, 39), после следва Ервандашат, след която се говори за основаването на Арташат.

В действителност, ако за М. Хоренаци многонационалната Едеса се явява арменска столица и престолен град на цар Абгар, защото според него първия християнски цар Абгар властвал в Армения и следователно там се е намирала и столицата, то тогава Мцбин няма ранг на столица, или обратното твърдение е следствие на грешка. В арменистиката вече е известен факта, че при изписване името Мцурн е сгрешено с Мцбин (/3/, стр. 147-153, както и бележка 9, 52), за мненията на Н. Акинян и други филолози вижте в (/4/, стр. 194, бележка.9, стр. 203-204, бел. 52). Дори и да знаеше М. Хоренаци, че в Мцурн е престола на Вахаршак, то така или иначе Абгар е царувал във своята столица – в Едеса, след което Санатрук отново ще върне трона в

Мцурн, от което нямаше да последва никаква концептуална промяна. Дори и тогава, осланяйки се само на известния народен метод за етимологизиране на имената, „бащата на историята” (М. Хоренаци) нямаше да бъде принуден да измисля две повествования за Мцбин. Първото се състои в това, че пратеника на цар Вахаршак е асириец, затова и се нарича Мар (господин) Абас, който открива отдавна изгубен и несъществуващ архив в Ниневия намирайки преведенат от халдейски на гръцки, по заповед на Александър Македонски древна хроника, откъдето взима информация за арменската история, на два езика – гръцки и асирийски, и ги представя на вниманието на Вахаршак, който от своя страна иска да извлече информацията отнасяща се за Армения. Всъщност се получава така, че автора на първоначалната арменска история е мцбински асириец, затова и „бащата на историята” е предпочел да го нарече не философ, както това е направил Себеос, а Катина, което по-лесно е произлязло от деформацията на думата „Катипа” = писар, чиновник, книжник, както отбелязва П. Ананян (/5/, стр. 50-51). Да не говорим, че името Мар Абас липсва в списъка с асирийските имена (на главите на сирийската църква), и затова в значителна част от ръкописите на „Историята” на М. Хоренаци, преписвачите са го доближили с известното асирийско име Марибас. С това име е известен също и един асирийски автор на „Хронология” от VI век /6/. (Мар Аба I или Мар Аба Велики, сирийски патриарх живял в VI

Другата връзка с Мцбин, която предполага М. Хоренаци, изхожда от вариант на арменското изписване и произношение на името Мцбин – Мцуин, което вероятно, от страна на Хоренаци, отново по народния етимологичен метод, е обяснена въз основата на арменския ез.: Мътсуин < Мътсуен, което означава една отломка (част бел.пр), „драматсвен“. Така в древна и средновековна Армения можеше да се нарича една десета част от метална монета. Вероятно сравнявайки това значение със статуя от град Мцбин, която в ръката си държи една монета, „бащата на историята” е сметнал, че скулпторът е изваял цар Санатрук, който уж е използвал цялата си съкровищница за възстановяване на разрушения от земетресението Мцбин, и му е останало само едно късче, от което се предполага, че е възникнало името на града – Мътсуин. В действителност Санатрук е възстановил град Мцурн в Тарон. Трябва да споменем още една етимологична легенда, която Мовсес Хоренаци използва, обяснявайки името Санатрук, като даден (дарен) на Санот.

Бавачката на Санатрук – Санот, която е сестра на Бюрат Багратуни и съпруга на Хосрен Арцруни, заедно с детето попада във виелица и са затрупани в снега три дни и ноци, но тя го запазва с топлината на своята гръд, докато от снега не ги изровило „... едно дивно животно с бял цвят, изпратено от боговете“ (М.Х., II, 36). Според ирановеда А. Периханян появата на чудото на бял свят се свързва с научната етимология на името Санатрук (Sanat – ruk = издигаща се светлина, също и носещ светлина, или от гледна точка на митологията възможно е изгряващо утро, като име на един от боговете) (/7/, стр. 81-82). Колкото и „бащата на историята” да замесва личността на Санатрук в митични и въображаеми сюжети, като се опитва изкуствено да свърже неговите действия с Мцбин, а името му да го етимологизира на арменски, така или иначе историческия Санатрук завинаги е свързан със възстановяването на Мцурн, както свидетелства Павстос, и с ранните гонения на християните, както свидетелства мартиролога на Сандухт - преди всичко с името на героинята, което означава дъщеря на Сани (на Санатрук). И двете свидетелства – за столицата Мцурн и девата Сандухт, със сигурност датират от времето на Санатрук в края на I век. Това е причината, поради която бащата на историята го е поставил в I в., след християнския цар Абгар, превръщайки го в негова противоположност и преследвач на християни. По този начин косвено се доказва, че в края на I век, в арменската столица Мцурн е съществувала християнска общност. Казваме косвено, защото това, което се казва за Мцбин, съгласно приетото твърдение в арменистиката, се отнася за Мцурн.

Арменоведите никога нямаше да свързват Мцбин на М. Хоренаци с Мцурн, ако в „Историята” на Себеос не се бе запазил другия вариант на името на автора на „Първоначалната история” – философа Мараба Мцуински, от което става ясно, че Мар Абас на Хоренаци не е от Мцбин, а от Мцурн. Вярно е, че Себеос също бърка двата града, но има едно свидетелство, което помага Мцурк да се разграничава от Мцбин: „Тогава Аршак възцари своя син Аршак Младши за цар на Армения в град Мцбин” (Себеос, стр. 53). След това следва изброяването на арменските граници, след което Аршак изпраща Аршак Младши „на запад от Мрцун...” (стр.

54), и сякаш подсказва, че седалището на Аршак Младши – Мцбин, в действителност е Мцурн. И след това, когато представя списъка на арменските и партски владетели, Себеос пише: „В 129 година от управлението си, Аршак поставил в град Мрцун, Аршак Младши за цар на Армения...” (Себеос, стр. 54). Това свидетелство отново доказва, че макар Себеос да не се е съобразил, то автора на неговия източник – Мараб, много добре е разграничавал двата града. Ако е така, възниква въпроса, защо името на първия цар в двата варианта на един и същ източник е различно, според Мар Аба на М. Хоренаци, в Армения царува младшият брат на партския цар Аршак – Вахаршак, а според Мараба на Себеос – синът на партския цар Аршак – Аршак младши. Проблемът е интересен и поради това, че гръцкият историк от VI в. Прокопий Кесарийски, позовавайки се на своя източник като „История на Армения”, като според Адонц, той е имал предвид труда на Павстос Бюзанд, пише, че в Армения първият цар от династията на Аршакидите, е Аршак – братът на партския цар. Получава се така, че Прокопий, притежава уникално сведение, което отчасти прилича и на двете – на едното с името, а на другото – с родствената връзка (/8/, стр. 280). Защо се е получило така? Може би заради това, че в труда на Мараб Мцурнски и в други подобни стари източници името Аршак е използвано като царска титла, възприето в двора на ранните Аршакиди, като династично наследство, идващо от по-стара традиция. Въпросът може определено да получи положителен отговор, ако вземем предвид произхода на Вахаршак според М. Хоренаци.

В този случай би било закономерно двамата и повече Аршаковци да се различават по кръвно родство или по старшинство. Откъде до такава мисъл е достигнал „бащата на историята”? Нали и двата източника го наричат Аршак (Себеос, Прокопий).

Ключът на въпроса отново е дълбоко скрит в Историята на Мцбин. По логиката на „бащата на историята” (Хоренаци), ако столицата е Мцбин, то Мар Абас е изпратения в Ниневия асирийски писар, от първия Аршакидски цар в Армения. Като такъв, нормално е, той да желае да узнае историята на предишните владетели на страната, да се запознае с делата на предците, владели тази страна.

Ролята на първият цар заповядал да се напише „Историята на Армения”, според Хоренаци е особено важна, следователно, ако е известно името на царя поръчител, то тогава е известно и името на първия владетел (от новата династия). Вероятно авторът на първата „История на Армения” Мараб Мцурнски, е отбелязал в своя труд, че е написан по желанието на арменският цар Вахарш, който до основаването на новата столица, т.е. до края на II в., пребивава в Мцурн. Това е онзи Вахарш, по чието време арменският престол започва да се наследява от местните Аршакиди, от което следва и естествената необходимост държавата да има собствена история.

Трябва да се отбележи, че Хоренаци приписва на Вахаршак още една постъпка, която принадлежи на историческия Вахарш. Това е обявяването на Арменския престол за наследство на местните (арменски) Аршакиди (Аршакуни). М Хоренаци пише: «И тъй като (Вахаршак – А.С.) имал много синове, той сметнал за уместно, не всички да пребивават при него в Мцбин (чети Мцурк – А.С.). Затова той ги изпратил да живеят в област Хаштеанк и прилежащата и` долина, извън Тарон ... И само неговия първороден син ... оставил при себе си ... и неговия син... От тогава и завинаги при Аршакидите се установи ред – един от синовете да живее при царя, за онаследяване на престола... (М.Х., II, гл. 8). Тук трябва да се обърне внимание на това свидетелство, че територията, която не принадлежи на наследниците на престола се счита „извън Тарон“. Каква връзка има Тарон, ако вместо името на град Мцби, четем Мцурн, който по това време се намира в Тарон и е главен град на областта.

Всъщност и Хоренаци и Себеос, считайки Мцбин за столица, вместо Мцурк, влизат в противоречие, когато понякога вместо Мцбин отбелязват Мцурн. При Себеос този пример на противоречие е ясен и е представен по-горе, а в случая на Хоренаци примера за противоречие го откриваме в сведенията за системата на онаследяване и заселването останалите царски синове „извън Тарон“, и в този израз е скрита следата на Мцурк. Откъде, при споменатите историци, се появиха следите на истинския Мцурн? При Себеос от Павстос Бюзанд, при Хоренаци – и от Павстос и от Мараб Мцурински.

Считам, че книгата на „бащата на арменската история” няма да пострада, а ще спечели, ако вместо „Мцбин“ го четем „Мцурк“, освен в няколко случая, които се отнасят до истинския

град Мцбин, например: Акоп Мцбински; спира персийските или гръцки войски (М.Х., II, гл. 89, III, гл. 7, 67); идоли от Мцбин, носени в Едеса (II, 25).

По този начин името Вахаршак, може да се счита за резултат от логиката на М. Хоренаци, и сравнявайки го с историческото име на първия Аршакидски цар на Армения – Трдат, остава да се приеме, че „Аршак“ на Себеос и Прокопий произхожда от титлата. А кое е повече за предпочитане, син или младши брат? Може да се каже второто, като се има предвид истинската роднинска връзка на историческия Трдат. Информациите на Хоренаци и на Прокопий свидетелстват в полза на втората теза (брат - бел. прев). Да не забравяме, че в официалните междудържавни отношения царя на зависимата страна се обръща към сюзерена като към старши брат или баща, но вече независимо от родствената връзка.

Връщайки се към Мцурк, да отбележим, че спомен за този исторически град е останал не само в името на известния му гражданин, но и при Павстос Бюзанд – книга IV, глава 14, а също и в епичната народна традиция – като известния град Мъсър от епоса „Сасунските безумци“, като седалище на Мъсър Мелик. Преминаването на Мцур /Мъцур/ > /в/ Мъсър може да се предположи, че е станало в периода на арабското господство, като следствие на чуждото влияние. Както Мцбин – Нисибин, Муцацир < Мусасир и т.н. Наистина, колкото и епическото литературно пространство да включва неопределени далечни местности, от една страна характерно за епоса е конкретната местна географска традиция – с историческите имена, които в поетиката на народния роман имат друга функция. Игнорирайки приликата между Мцурк – Мъсър, специалистите по епоса са хвърлили напразни усилия да разположат град Мъсър в далечни страни (Мосул, Мъсър = Кайро, Египет), вместо да го видят в съседство на Сасун, с който го свързва и разделя като гранична точка моста към Батман (виж /9/, стр. 520). Определено се вижда, че в периода на възникване на епоса, намиращата се в съседство на Сасун страна на Мъсра Мелик, е населена с арабски племена, затова и са се противопоставили двете някога населени с арменци области - Сасун и Мцурк (=Мъсър). Трябва да се отчете и важния факт, че съседната страна се нарича с името на нейния център – град Мъсър, нещо, което също се свързва с някогашната слава на Мцурк.

Днес, тази слава може да възкръсне под руините, ако на отбелязаното от Павстос място се извършат археологически разкопки, и ако личността и делото на Мараб – единствения известен гражданин от този град, се уважат според реалните му заслуги, а не от съмнителни арменоведи, които са изградили своите представи за него, съгласно отношението им към Хоренаци.

Сега, кой е Мараба философ Мцурнски или Мар Абас Катина Мцбински. При Себеос той се споменава веднъж и то във възпоменателния предговор. Цитатът се предава по наша възстановка: „ аз погледнах в книгата на Мараб философ Мцурнски, на този надпис, който той намерил в град Мцбин (Низибин) в двореца на цар Санатрук срещу портите на царския палат, изсечен на камък, покрит с отломки от царския дом. Когато колоните на този дворец са потърсени от двора на персийския цар, то при разравяне на развалините за откриване на колоните, неочаквано открили гръцки надпис, изсечен в камък, съдържащ дни и години на петима царе арменски и партски. Намирайки този надпис при неговите ученици в Месопотамия, аз искам да ви го съобщя. Ето неговото заглавие: „Аз писаря Агатангелос...“ и т.н. Себеос е използвал името на автора на историята в родителен падеж, което в именителен падеж трябва да бъде Мараб философ Мцурнски. Ст. Малхасян придава на изданието на „Историята“ на Себеос със заглавие, където съдържанието на I глава го представя с кратки характеристики, от които втората я е озаглавил така: «История на Мараба философ Мцурнски». Тъй като Ст. Малхасян е сметнал Мараба за правилната форма на името, а не Мараб, изследователите механично са продължили да го наричат по този начин, без да забележат, че при Себеос всичките три члена на несъгласуваното определение са взети съгласно склонението. Тоест ако формата на името в именителен падеж беше Мараба, то трисъставното несъгласувано определение би било „Марабаи Пилисопаи Мтсурнацво“.

Свидетелствата на М. Хоренаци, са седем на брой, макар едното да е заглавие:

1. „И намирайки някакъв асириец Мар Абас Катина, мъж с остър ум и знаещ халдейски и грамотен по гръцки, го изпраща при своя брат Аршак Велики с достойни дарове, /с молба/ да му отворят царския архив” /М.Х., I, гл. 8/

2. „Получавайки това писмо от ръцете на Мар Аба Катина, Аршак Велики с голяма готовност заповядва да му покажат архива в Ниневия” /М.Х., I, гл. 9/.

3. „От тази книга Мар Абас Катина извлича достоверната история само на един, на нашия народ и я предоставя на цар Валаршак в Мцбин на гръцки и асирийски езици. Красивия ...Валаршак... повелява... да я съхранят в царския дворец, а някоя нейна част да я изсекат върху каменен стълб”. /М.Х., I, гл. 9/.

4. „ Но макар и да ги няма в местните книги, те са събрани от малки и незабележими мъже – от песенните истории и се съхраняват в царския архив, както разказва Мар Абас Катина” /М.Х., I, гл. 14/.

5. „Но по-достоверни за нас, от това, се оказаха откритията на Мар Аба Катина от халдейските книги” /М.Х., I, гл. 18/.

6. „С това свършва разказа на стареца Мар Аба Катина” /М.Х., II, гл. 9/.

7. „ За това, от къде е откривал автора исторически сведения след книгата на Мар Аба Катина” /М.Х., II, гл. 10/.

Лесно да се забележи, че собственото име, когато се вземе в пряка форма – в именителен или винителен падеж, получава гръцкото окончание ас (№ 1,3,4), а когато се предава с родителен падеж, гръцкото окончание липсва, и само 2-ри и 3-ти членове на несъгласуваното определение се съгласуват с падежа (№ 2,5,6,7). Така, очаквано е формата в род.п. да бъде Мара Аба Катина. Формата Мар, ползвайки се пряко показва, че в източника на Хоренаци е била свързана с името „Аба“, както при Себеос – Мараба. Това се потвърждава, че „бащата на историята” сам е разделил аналитично Мараб, за да покаже че това е асирийската дума Мар (Господар). Но ако приемем, че още в V в. Хоренаци е регистрирал случай на падежно несъвпадение, което можеше да бъде, напр. – определението да е поставено в именителна форма, а определяемото – родителна форма, но в подобен случай от родителния падеж закономерно трябва да получим именителния, в следния случай – от „Аба“ единствената предполагаема пряка форма /именителна/ е Аб, която макар и да се отдалечава от известната дума „Аба“, смислово означава „баща“. И се получава „господар/господин+баща”, което не можеше да се разглежда като собствено име. Изключение прави името Абас, което е влязло в употреба /се е разпространило/ в арабския период. В действителност, както вече се спомена стигналата до Хоренаци „История“ на Мараб, е била написана на гръцки език, което се забелязва и от думите Марабас, философ и от други текстови податки (напр. Кадмос, Титан, хабетосте и др.). Асирийската следа идва от страна на М. Хоренаци при обръкването на Мцбин от Мцурн макар, че и ориенталиста Н. Марр е забелязал семитски следи във варианта на Себеос за Мараба (/10/, стр. 289-290, 299). И в отговор на последното Н. Адонц пише: „Говорят за асирийския произход на книгата на Мараба. Това мнение, вдъхновено от асирийското име на философа, е малко убедително. Онези библейски линии, които се посочват, отдавна са престанали да бъдат достояние само на асирийската литература. Ако Марабас или Кадмос (от финик. Кадума), са асирийски имена, които също са достигнали до нас в гърцизиран вариант“(/8/, стр. 289).

И така, след като се отдели гръцкото окончание, когато става ясно, че не е възможно основата да е гръцка дума, остава името да се счита за арменско, или още по-точно - иранско: с промените Мараб < Мераб < Мехраб (сравн. /11/, т. 2, стр. 212 (Зоһраб = червена вода, червен блясък), т. 3, стр. 313 (Мехраб = слънце + вода, слънчев блясък). Или може да се смята, че общия източник на Хоренаци и Себеос е труда на писар, книжовник със същото име – Мараб книжовник Мцурнски. Вероятно той е бил дворецов писар, владеещ чужди езици и е получил

поръчка за написване на първата „Арменска история” от Мцурнския дворец, когато цар е бил Вахарш II (ЖВ: неясно защо Саакян се спира на Вахарш II, като може да е и Вахарш I, син на Санатрук).

*Матенадаран, Институт за древни ръкописи „М. Мащоц“

*„бащата на историята” или „баща на арменската история”, „арменския Херодот”, се отнасят за М. Хоренаци, бел. прев.

Литература:

1. Мкртчян Н. Семитские языки и армянский. Ереван. 2005.
2. Հայկական Սով. Հանրապետության (ՀՍՀ), հ. 7, Եր., 1981; հ. 10, Եր., 1984:
3. Արգարյան Գ., «Սերեոսի Պատմությունը» և Անանունի առեղծվածը, Եր., 1965:
4. Պատմութիւն Սերեոսի, աշխատասիրությամբ Գ. Արգարյանի, Եր., 1979:
5. Անանեան Պ., Սերեոսի Պատմութեան գրքի մասին քանի մը լուսաբանութիւններ, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1972:
6. Թովչեան Յ., Մարիբա, Արարատ, 1903, էջ 526-534:
7. Периханян А. Г. Материалы к этимологическому словарю древнеармянского языка, часть I. Ереван. 1993.
8. Ադոնց Ն., «Հայոց նախնական պատմությունը» Սերեոսի երկում և նրա աղերսները Սովսես Խորենացու և Փավստոս Բուզանդի երկասիրությունների: Երկեր, հ. Բ, Եր., 2006:
9. «Մասնա Ծոեր» (Ընտիր պատումներ), Աշխատասիր. և ռուս. թարգմ. Վ. Մելիք-Օհանջանյանի, Եր., 2008:
10. Март Н. О начальной истории Армении Анонима (К вопросу об источниках истории Моисея Хоренского) - «Византийский временник», 1894. Т. I. Вып. 2. С. 263-306.
11. Աճառյան Հր., Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Բ, Եր., 1944; հ. Գ, Եր. 1946: